

Makale Geliş Tarihi | Received: 01.09.2025

E-ISSN: 2148-9327

Makale Kabul Tarihi | Accepted: 03.03.2026

<http://dergipark.org.tr/kilikya>

Araştırma Makalesi | Research Article

MODERN BİLİM VE PROTESTANLIK

Ercan SALĞAR*

Öz: Din ve bilim ilişkisinin farklı yorumları olmasına rağmen düşünce tarihinde ağırlıklı olarak bu ikilinin çatışma içerisinde olduğu ya da dinin bilime engel olduğu gibi görüşlerin daha başat olduğu görülmektedir. Bunun en önemli sebeplerinden birisi, 20. yüzyılın ilk yarısına kadar egemen bilim anlayışının Aydınlanmacı ve Pozitivist düşünürler tarafından belirlenmesidir. Bu düşünürler ve takipçileri ağırlıklı olarak dinin özellikle de Hristiyan dininin, bilimle çatıştığını ve dinin bilime engel teşkil ettiğini öne sürmüşlerdir. Buna karşın 20. yüzyılın başlarından itibaren D. Stimson, R. Merton, C. Webster gibi bazı düşünürler, bilimin tarihsel, toplumsal ve kültürel yönlerini esas alarak, bilim ve din ilişkisini farklı bir ekseninde değerlendirmişlerdir. Bu düşünürler kısaca, modern bilimin oluşumunda Protestanlığın, özellikle de Calvinizm, Pietizm ve Puritenizm gibi alt mezheplerin önemli derecede etkisi olduğunu ileri sürmüşlerdir. Literatürde daha çok Mertoncu tez olarak bilinen bu görüşler, belirli bir düzeyde eleştirilere maruz kalmış olsa da günümüzde özellikle de Batı literatüründe halen önem ve değerini korumaktadır. Ne var ki, benzer durumun Türkiye’de olduğu söylenememektedir. Bunun en temel sebeplerinden birisi de Türkiye’de halen bilim sosyolojisi çalışmalarının hak ettiği şekilde öneminin kavranamaması ve akabinde bir literatürün oluşmamasıdır. Bizde çalışmamızda Türkiye’de hem bu eksikliği gidermek ve literatüre katkı sağlamak hem de Protestanlık ile modern bilim arasındaki ilişkiyi açık ve seçik bir şekilde ortaya koymaya çalıştık. Neticede Protestanlığın, daha özelde Calvinizm ve Puritenizmin, 17. yüzyıl dolaylarında bilhassa İngiltere’de modern bilimin gelişim ve kurumsallaşmasını, Kutsal Kitapı bireysel okuma, Tanrının eseri olan doğayı inceleme ve mesleki alanda başarılı olma gibi ilkeler bağlamında desteklediği görülmüştür. Fakat bu desteğin, söz konusu ikilinin mantıksal olarak uzlaştıkları anlamına gelmediği, süreç içerisinde tesadüf geliştiği ve zamanla pratik ve pragmatik ilişkiler bağlamında pekiştiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Bilim Tarihi, Modern Bilim, Din, Protestanlık, Calvinizm, Puritenizm

* Prof. Dr. | Professor Dr.

Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Türkiye | Selcuk University, Faculty of Literature, Department of Philosophy, Turkey

ercan.salgar2@selcuk.edu.tr

Orcid Id: 0000-0002-4452-6413

MODERN SCIENCE AND PROTESTANTISM

Abstract: Despite differing interpretations of the relationship between religion and science, it is evident that throughout the history of thought, the prevailing view has been that these two are in conflict or that religion hinders science. One of the most important reasons for this is that, until the first half of the 20th century, the dominant understanding of science was determined by Enlightenment and Positivist thinkers. These thinkers and their followers predominantly argued that religion, especially Christianity, conflicted with science and that religion was an obstacle to science. In contrast, from the beginning of the 20th century, some thinkers such as D. Stimson, R. Merton, and C. Webster, focusing on the historical, social, and cultural aspects of science, evaluated the relationship between science and religion from a different perspective. In short, these thinkers have argued that Protestantism, particularly sub-denominations such as Calvinism, Pietism, and Puritanism, had a significant influence on the formation of modern science. Although these views, known in the literature as the Mertonian thesis, have been subject to a certain degree of criticism, they still retain their importance and value today, particularly in Western literature. However, the same cannot be said for Turkey. One of the main reasons for this is that the importance of the sociology of science has not been fully grasped in Turkey, and consequently, no literature has been developed on the subject. In our study, we have attempted to address this deficiency in Turkey, contribute to the literature, and clearly and explicitly reveal the relationship between Protestantism and modern science. Ultimately, it has been observed that Protestantism, more specifically Calvinism and Puritanism, supported the development and institutionalisation of modern science, particularly in England around the 17th century, in the context of principles such as individual reading of the Holy Bible, studying nature as God's work, and achieving success in one's profession. However, it can be said that this support did not mean that the two were logically reconciled, but rather that it developed coincidentally during the process and was consolidated over time in the context of practical and pragmatic relationships.

Keywords: History of Science, Modern Science, Religion, Protestantism, Calvinism, Puritanism

1. Giriş

Tarihsel süreç içerisinde din ve bilim arasında ne türden bir ilişkinin olduğu hususu daima tartışma konusu olmuştur. Bunun en temel sebeplerinden birisi, "din" ve "bilim" kavramlarının değişkenlik arz eden tarihsel, toplumsal ve kültürel bir içeriğe sahip olmasıdır. Dolayısıyla din ve bilim arasındaki ilişki, bu iki kavramın nasıl tanımlandığına ve ele alındığına göre değişmektedir.

Din ve bilim ilişkisinin tarihsel süreç içerisinde kabaca üç farklı yorumu olmuştur. Bunlardan birincisi, din ve bilimin çatıştığını ikincisi, uzlaştığını ve sonuncusu ise bu ikilinin ayrıştığını yani apayrı alanlar olduğunu savunan görüşlerdir (De Cruz, 2022). Ne var ki din ve bilim adına bu türden farklı yorumlar olmasına rağmen düşünce tarihinde ağırlıklı olarak bu ikilinin çatışma içerisinde olduğu ya da dinin bilime engel olduğu gibi görüşlerin daha başat olduğu görülmektedir (Salğar, 2024). Bunun en önemli sebeplerinden birisi, 20. yüzyılın ilk yarısına kadar egemen bilim anlayışının Aydınlanmacı ve Pozitivist düşünürler tarafından belirlenmesidir. Bu düşünürler ve takipçileri ağırlıklı olarak dinin özellikle de Hristiyan dininin, bilimle (gerek Aristotelesçi gerekse Modern bilim ile) çatıştığını ve dinin bilime engel teşkil ettiğini öne sürmüşlerdir (detaylı bilgi için bkz.

Comte, 2001; Voltaire, 1943). Ardından bu düşünce, John W. Draper (1811–1882) ve Andrew D. White (1832–1918) gibi düşünürlerin klasikleşmiş eserlerinde geniş kitlelere ulaşmıştır. Draper, *The History of the Conflict Between Religion and Science*, 1874 (*Din ve Bilim Arasındaki Çatışmanın Tarihi*) adlı, White ise *A History of the Warfare of Science with Theology in Christendom*, 1896 (*Hristiyanlıkta Bilim ve Teolojinin Savaşı*), başlıklı eserlerinde, bilim ve dinin tarihsel olarak sürekli bir çatışma halinde olduğunu vurgularlar (Draper, 2009; White, 2009).

Bilim ve din arasında bir çatışma olduğuna yönelik bu görüşler, 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren farklı bir eksenle ele alınarak değişime uğrar. Buna göre, bilimin, salt teorik ve kavramsal bir etkinlik olmadığını, tarihsel, toplumsal ve kültürel yönlerinin de olduğunu ve hatta bunların daha belirleyici olduğunu ileri süren bazı düşünürler, dinin aslında bilimle çatışmadığını, aksine bilime destek olduğunu ileri sürerler. Amerikalı bilim tarihçi Dorothy Stimson (*Puritanism and The New Philosophy in 17th Century England*, 1935) ile başlayan ve daha sonra Robert Merton'un çalışmaları (*Puritanism, Pietism and Science*, 1936) ile olgun formuna ulaşan bu anlayış, modern bilimin oluşumunda Protestanlığın, özellikle de Calvinizm, Pietizm ve Puritenizm gibi alt mezheplerin önemli derecede etkisi olduğunu ileri sürer (Merton, 1936; Stimson, 1935).

Bu görüşler, daha çok Merton'un çalışmaları ile bilindiği için bilim camiasında daha sonradan Mertoncu tez olarak yaygınlık kazanır. Mertoncu tez, süreç içerisinde bazı düşünürler tarafından geliştirilip, savunulurken bazı düşünürler tarafından da eleştirilmiştir. Örneğin, S.F. Mason, C. Webster, P. Harrison gibi düşünürler, Mertoncu tezi destekleyecek şekilde Puriten değerlerin, modern bilimsel unsurlarla özellikle de ampirizm, pragmatizm ve rasyonalizm gibi akımlarla uyumlu olduğunu ve böylelikle de Puritenizmin modern bilimin gelişimine önemli katkı sunduğunu söylerler (Harrison, 2006; Webster, 1987). Buna karşın J. Morgan, L. Mulligan ve B. Shapiro gibi bazı düşünürler ise Mertoncu teze karşı çıkarak, modern bilimin gelişiminde Puritenizmin belirleyici etken olmadığını hatta olduysa da bunun çok sınırlı olduğunu ileri sürerler (Morgan, 1979; Mulligan, 1980; Shapiro, 1991). Bu noktada D. Wootton gibi tarihçiler ise Kopernik, Galileo ve Descartes gibi bilim adamlarının Katolik olduğunu, dolayısıyla da modern bilimin oluşumunu salt Protestan bilim adamlarına indirgemenin yanlış olacağını ileri sürer (Wootton, 2017). Merton ve takipçileri, bu eleştirilerin birçoğunu haklı bularak, Protestanlığın (Puritenliğin), modern bilimin oluşumunda tek belirleyici neden olmadığını fakat özellikle İngiltere'de bilimin meşrulaştırılması ve kurumsallaşmasında önemli bir etken olduğunu güçlü argümanlarla ortaya koyar (Merton, 1938).

Bütün bu görüş ve eleştirilere rağmen Mertoncu tezin günümüzde özellikle de Batı literatüründe hatırı sayılır derecede bir önem ve değerinin olduğu bilinmektedir (Shapin, 1988). Ne var ki, benzer durumun Türkiye'de olduğu söylenememektedir. Bunun en temel sebeplerinden birisi de Türkiye'de halen bilim sosyolojisi çalışmalarının hakettiği şekilde öneminin kavranamaması ve akabinde bir literatürün oluşmamasıdır.

Bizde çalışmamızda Türkiye'de hem bu eksikliği gidermek ve literatüre katkı sağlamak hem de Protestanlık ile modern bilim arasındaki ilişkiyi açık ve seçik bir şekilde ortaya koymaya çalıştık. Bu bağlamda Protestan öğretisi, modern bilimi niçin ve nasıl desteklemiştir, Protestan hareketi bunu gerçekten din adına mı yoksa başka bir nedenden dolayı mı yaptı

ve Protestanlık, Katolik Kilisenin yapmak istemediği neyi yaptı? gibi soruları çalışmamızın merkezine koyarak bir sonuca ulaşmaya çalıştık.

Bu amaca ulaşmak adına çalışmamız üç ana başlık altında ele alındı. Öncelikle modern bilimin genel ve karakteristik özellikleri kısaca ortaya konuldu, ardından Protestanlığın temel özelliklerine değinildi ve son olarak da Protestanlığın modern bilimi nasıl ve hangi bakımlardan desteklediği ortaya konulup, tartışıldı. Neticede Protestanlığın, daha özelden Calvinizm ve Puritenizmin, 17. yüzyıl dolaylarında bilhassa İngiltere’de modern bilimin gelişim ve kurumsallaşmasını, Kutsal Kitabı bireysel okuma, Tanrının eseri olan doğayı inceleme ve mesleki alanda başarılı olma gibi ilkeler bağlamında desteklediği görülmüştür. Fakat bu desteğin, kasıtlı ve önceden planlı olmadığı, süreç içerisinde tesadüf geliştiği ve zamanla pratik ve pragmatik ilişkilerle beslendiği ve pekiştiği söylenebilir.

2. Modern Bilim

“Modern bilim” terimi, günümüzde çok sıklıkla kullanılmasına rağmen bu terimden tam olarak ne anlaşıldığı hususunda tam bir uzlaşımın olduğu söylenemez. Fakat yine de modern bilimi, geniş anlamda 17. yüzyıl Batı Avrupa’da ortaya çıkan, doğaya ilişkin yeni bir kavrayış ve yöntemle dayanarak bilgi elde etme tasarımı olarak tanımlamak mümkündür (Salğar, 2023, 296). Her ne kadar pek çok düşünür ve tarihçi, modern bilimin genel tanımı konusunda büyük ölçüde uzlaşma sağlasa da bu bilimi özgün biçimde karakterize eden ölçütler ve ilkeler söz konusu olduğunda dikkate değer görüş ayrılıkları ortaya çıkmaktadır. Örneğin, modern bilimi köklü bir paradigma değişimi veya bilimsel devrim bağlamında ele alan A. Koyré, bu dönüşümün temelini homojen ve sonsuz bir evren anlayışı ile niceliksel bir doğa tasavvurunun oluşturduğunu ileri sürmektedir. Buna mukabil, R. Westfall ise modern bilimin teşekkülünü mekanik ve niceliksel doğa tasarımlarının uzlaştırılmasına dayandırır (Koyre, 2000, 11-13; Westfall, 1998, vii). Öte yandan, bilimsel süreklilik tezini benimseyen araştırmacılar (Crombie, Grant, Freely vb.) modern bilimin biçimlenmesinde esas belirleyici unsurun, deneysel yöntem ile matematiğin sentezinden türeyen yeni bilimsel yöntem olduğunu savunmaktadırlar (Crombie, 1953, xii-xv). Bu çerçevede, modern bilimin nasıl tanımlanması gerektiği sorusu, güncelliğini koruyan önemli bir tartışma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Modern bilimin kurumsallaşmış tasarımının, Newton’un şahsiyetinde ve eserlerinde nihai biçimine kavuştuğu görüşü, genel olarak pek çok yorumcu tarafından paylaşılmaktadır. Bu nedenle, modern bilimin karakteristik unsurlarını Newton’un düşünsel mirası ve bilimsel katkıları üzerinden değerlendirmek isabetli bir yaklaşım olarak kabul edilmektedir. Nitekim birçok bilim tarihçisi, Newton’un en büyük başarısını, kendisinden önceki düşünürlerin çeşitli görüş ve bulgularını kapsamlı bir sentez çerçevesinde bir araya getirmiş olmasında görmektedir. Bu bağlamda Newton’un Kopernik, Kepler, Gassendi, Boyle ve Galileo gibi öncül figürlerin ortaya koyduğu yasa ve ilkeleri, dönemin çözüm bekleyen bilimsel problemleriyle birlikte uyumlu bir bütünlük içinde ele alarak modern bilim tasarımının nihai biçiminin oluşumuna önemli ölçüde katkıda bulunduğu kabul görmektedir.

Modern bilim bu yönüyle Aristotelesçi bilimin eleştirisi ve yadsınmasına binaen ortaya çıkar. Daha açık bir ifadeyle, modern bilim Aristotelesçi doğa kavrayışı ve yöntem

anlayışının reddedilip yerine modern olanın geçmesiyle karakterize olur. Devrim olarak nitelendirilen bu değişimin niteliğini daha iyi anlamak için modern bilimin bazı temel özelliklerini Aristotelesçi bilimle mukayese etmek aydınlatıcı olacaktır.

Modern bilime doğa kavrayışı açısından bakıldığında bu süreçte, Aristotelesçi sınırlı, boşluk içermeyen, heterojen, hiyerarşik, teleolojik ve niteliksel özelliklere sahip bir tasarımın yerine sınırsız, boşluk içeren, homojen, atomcu mekanik ve niceliksel özelliklerin ön plana çıktığı bir anlayışın geçtiği görülür (Salğar, 2024, 300). Yöntem açısından bakıldığında ise modern süreçte, Aristotelesçi kıyas (dedüksiyon) ağırlıklı endüktif-dedüktif yöntemin yerine matematik, gözlem ve deney sentezinden oluşan yeni bir yöntemin geçtiği görülür (Salğar, 2024, 300). Ayrıca bu yöntemde, daha önce Aristotelesçi bilim izleğinde olmayan kontrollü deneylere (experiments) ayrı bir önem verilerek, bilimselliğin ölçütü olarak benimsenir.

3. Protestanlık

Protestanlık, 16. yüzyılda Avrupa'da Katolik Kilisesi'ne karşı bir reform hareketi olarak ortaya çıkan Hristiyanlık mezhebidir. Bu hareket, 1517 yılında Almanya'da Martin Luther'in 95 Tezini Wittenberg Kilisesi'nin kapısına asmalarıyla başlar (Waardenburg, 2024). Luther bu tezlerde Katolik Kilisesi'nin yozlaşmasını, özellikle de günahların para karşılığında bağışlanmasını (endüljans belgelerini) içeren uygulamaları eleştirmiş ve bunun yerine kendi deyimiyle, gerçek inancın ilkelerini öne sürmüştür (Becker vd., 2016, 19). Luther öncülüğünde gelişen Protestanlığın genel karakteristik özelliklerine bakıldığında şu üç temel ilkenin ön plana çıktığı görülmektedir (Waardenburg, 2024).

- i. Sola Scriptura (Yalnızca Yazı): Dini otoritenin tek kaynağı Kutsal Kitap, yani İncil'dir.
- ii. Sola Fide (Yalnızca İman): Kurtuluş iman yoluyla gerçekleşir.
- iii. Sola Gratia (Yalnızca Lütuf): Kurtuluş, sadece Tanrı'nın lütfu sayesinde kazanılır.

Katolikler inanç esasları olarak kilisenin, Papanın ve kutsal kitabın otoritesini birlikte kabul ederken Protestanlar ise bazı istisnalar dışında, en temelde Katolik Kilisesi ve Papanın otoritesine karşı çıkarlar. Onlar, bunun yerine sadece kutsal kitabı (Sola Scriptura) otorite olarak kabul ederek, kutsal kitabın hiçbir aracı olmadan okunması gerektiğini telkin ederler. Benzer şekilde Katolikler kurtuluşun, iman etmenin yanında Papa ve Kilise otoritelerine de bağlı kalma ile gerçekleşebileceğini söylerken, Protestanlar bunun yalnızca Tanrı'ya ve Kutsal Kitaba iman yoluyla olacağını söylerler.

Buraya kadar Protestanlık derken ağırlıklı olarak M. Luther öncülüğünde gelişen dini hareketten bahsedildi. Oysa bu hareketin zamanla Avrupa'nın farklı bölgelerine yayılması ile farklı kollara, alt mezheplere evrildiği görülmektedir. Bunlar, Lutherciliğin dışında Calvinizm, Puritenizm, Presbiteryenizm, Pietizm, Metodizm ve Anglikanizm olarak adlandırılmaktadır (Becker vd., 2016).

Bu akım veya mezheplerin hemen hemen hepsi (Anglikanizm dışında), Katolik kilisesine tamamıyla karşı olmasına rağmen Protestanlığın yorumlanması ve uygulanmasında

farklılıklar göstermektedir. Bu mezheplerden özellikle de Calvinizm ve onun İngiltere'deki yansımaları olan Puritenizm çalışmamız açısından önemlidir. Çünkü literatürde özellikle de bu iki mezhebin modern bilim ve düşüncenin oluşumu üzerinde önemli etkisi olduğu ileri sürülmektedir.

3.1. Calvinizm

Calvinizm, Fransız teolog **Jean Calvin'in** (1509-1564) önderliğinde kurulan ve gelişen bir Protestan din öğretisidir. Bu öğretiyi, Luthercilikten ve diğer mezheplerden ayıran en temel özelliklerden birisi de kadercilik (predestination) öğretisi ve bunun dünyevi yorumudur. J. Calvin, **"Institutio Christianae Religionis"** (*Hristiyan Dininin Öğretisi*) adlı eserinde var olan her şeyin Tanrı tarafından önceden belirlenen birtakım plan ve ilkelere göre yaratıldığını söyler (Calvin, 1845, 174-177). Diğer bir deyişle, Tanrı hem doğa yasalarını hem de insan ve toplum davranışlarını önceden belirlemiştir.

Bu anlayışa göre, Tanrı kimlerin Cennete kimlerin Cehenneme gideceğini önceden belirlemiştir. Dolayısıyla da bazıları daha dünyaya gelmeden lanetlenmiş bazıları da kurtuluşa ermiştir (Calvin, 1845, 766). Elbette birey bunu tam olarak bilmemektedir, dolayısıyla da yaşamına bir stres ve gerilim hakimdir. Calvin bu noktada takipçilerine bir kapı aralar ve Tanrı'nın iyiliğinin işaretinin yani kişinin seçilmişliğinin göstergesinin, dürüst bir şekilde çalışmak ve mesleğinde başarılı olmak olduğunu söyler (Calvin, 1845, 803). Nitekim birey seçilmiş olduğunu tam olarak bilmeseydi toplum içerisindeki davranışı çalışmaya başarılı olmaya ve zengin olmaya olacaktır. Çünkü toplum içerisinde tembel, çalışmayan ve fakir olanlar lanetlenmiş olarak görülürler. Diğer bir deyişle, bu türden bir inançlı toplumda baskı ve dışlanma kaygısı, bireyi çalışmaya ve mesleğinde başarılı olmaya itecektir.

İlerleyen süreçlerde değinileceği gibi Calvin'in kadercilik anlayışının iki açıdan modern bilim ve düşünceye önemli katkı sunduğu görülecektir. Bunlardan birisi, doğa yasalarının benimsenmesi ve meşrulaştırılması, diğeri ise mesleki anlamda bilimsel çalışmaların teşvik edilmesidir.

3.2. Puritenizm

Puritenizm, 16. ve 17. yüzyıl İngiltere'sinde özellikle de Anglikan kilisesinin görüşlerine bir tepki olarak ortaya çıkan dini ve kültürel bir reform hareketidir. Bu hareket, Lutherizm ve Calvinizm'den farklı olarak ilahi ahit (covenant) kavramını merkeze alır (Trinterud, 1951, 37-38). Bu anlayışa göre, Tanrı ile insan arasındaki ilişki, bir "ahit" ya da "sözleşme" üzerine kuruludur ve bu ahit, Tanrı'nın vaatlerini ve insanın bu vaatlere uymak için yerine getirmesi gereken yükümlülükleri içerir. Diğer Protestan akımlar, Tanrı'nın lütfunun koşulsuz olduğunu savunurken, Puritenler, Tanrı'nın vaatlerinin insanın sorumluluklarına bağlı olduğunu vurgularlar (Trinterud, 1951, 39-42). Bu noktada insanın hem bireysel hem de toplumsal sorumlulukları bulunmaktadır. Bunlar, özellikle de kilisede ve dini ritüeller bağlamında olmak zorunda değil örneğin, bireyin çalışması, mesleğinde başarılı olması, faydalı olması, dürüst olması ve yardımsever olması gibi davranışlar, İnsanın Tanrıya karşı sorumlulukları olduğu gibi birer ibadet örnekleri de kabul edilir (Trinterud, 1951, 39-42). Bireyin söz konusu davranışlarla Tanrıya ulaşmaya çalışması, doğal olarak Puritenizmi, sadece bir teolojik hareket olarak değil, aynı zamanda siyasi, iktisadi ve bilimsel alanları da

etkileyen bir eyleme dönüştürür. Değınileceği üzere, Puritenizm özellikle de 17. yüzyıl İngiltere'sinde modern bilimin oluşum ve gelişim sürecinde önemli bir rol oynayacaktır.

4. Protestanlık ve Modern Bilim

Protestanlığın modern bilim ile olan ilişkisine değınmeden önce bu süreçte Protestanlık derken daha çok Calvinizm ve özellikle de Puritenizm gibi öğretileri kastettiğimizi belirtmek gerekir. Bu bağlamda Protestanlığın modern bilime doğrudan bir etkisinin olup-olmadığı tartışma konusudur. Bu hususta ilk önemli ve etkili tezi, Amerikalı düşünür R. Merton ileri sürmüştür. Literatürde de daha çok Merton tezi olarak bilinen bu görüşe göre, Puritenizm modern bilime dini ve kültürel bir temel sağlayarak, bu anlayışın gelişimini ve kurumsallaşmasını sağlamıştır (Merton, 1936, Merton, 1938). Fakat Merton, burada Protestanlığın bilime etkisinin doğrudan bir hedef olmadığını, ancak Protestan etiğın temel ilkelerinden (örneğin, Tanrı'nın yüceltilmesi, dünyevi başarı, rasyonalizm, empirizm ve meslek anlayışı) türeyen ve Protestan liderlerin öngöremeyeceği ve hedefleyemeyeceği sonuçlar aracılığıyla gerçekleştiğini belirtir (Merton, 1938, 417-418). Diğer bir deyişle Merton, Protestan hareketin kasıtlı ve bilerek modern bilimin gelişimini amaçlamadığını, aksine bunun süreç içerisinde geliştiğini belirtir.

Merton'un bu görüşleri daha sonradan bazı düşünürler tarafından da geliştirilip, savunulurken bazı düşünürler tarafından da eleştirilmiştir. Örneğın, S.F. Mason, C. Webster, P. Harrison gibi düşünürler, Mertoncu tezi destekleyecek şekilde Puriten değerlerin, modern bilimsel unsurlarla özellikle de ampirizm, pragmatizm ve rasyonalizm gibi akımlarla uyumlu olduğunu ve böylelikle de Puritenizmin modern bilimin gelişimine önemli katkı sunduğunu söylerler (Harrison, 2006; Webster, 1987). Buna karşın J. Morgan, L. Mulligan ve B. Shapiro gibi bazı düşünürler ise Mertoncu teze karşı çıkarak, modern bilimin gelişiminde Puritenizmin belirleyici olmadığını hatta olduysa da bunun çok sınırlı olduğunu ileri sürerler (Morgan, 1979; Mulligan, 1980; Shapiro, 1991). Mulligan özellikle de "Puritans and English Science: A Critique of Webster" başlıklı makalesinde, Webster tarafından Puritenizmin bilimsel devrim üzerinde belirleyici bir etkisinin olduğu savını eleştirir. Mulligan bu eserinde Puritenizmin modern bilim üzerindeki etkisinin çok abartıldığını ve bu savın tarihsel olarak yetersiz olduğunu belirtir. Mulligan'a göre Puritenler modern bilime katkı sunmuş olabilirler, ancak onlar, dönem itibarıyla modern bilimi yönlendiren tek grup değıldiler. Anglikanlar, hümanistler ve diğer gruplar da modern bilime katkılar sağlamışlardır (Mulligan, 1980, 461-462).

Benzer şekilde İngiliz Tarihçi D. Wootton da Leonardo da Vinci, Kopernik, Galileo ve Descartes gibi modern bilimin öncü düşünürlerinin Katolik olmalarına rağmen bilime önemli katkılar sunduklarını, dolayısıyla da modern bilimin oluşumunu salt Protestanlığa indirgemenin eksik ve yetersiz olduğunu öne sürer (Wootton, 2017, 454-455). Fakat ilerleyen süreçlerde görüleceği üzere, Katolikler ile Protestanları, modern bilimin oluşum ve kurumsallaşmasına yönelik yaptıkları katkılar açısından mukayase ettiğimizde Katoliklerin azınlık olduğu görülecektir. Ardından B. Hessen gibi bazı Marksist düşünürler de Merton'nun ekonomik ve siyasi yapıların dönüştürücü etkilerini göz ardı ettiği için eleştirir (Hessen, 2016, 69-94).

Merton bütün bu eleştirileri belirli düzeyde kabul ederek, modern bilimin oluşumunda Protestanlığın (Puritenizmin) tek belirleyici etken olmadığını, ancak etkenlerden biri olduğunu ve Protestanlığın 17. yüzyıl İngiltere'sinde modern bilimin kurumsallaşmasında ve meşrulaştırılmasında önemli bir etken olduğunu belirtmiştir (Merton, 1938, 495). Ayrıca Merton Protestanlığın bilim üzerindeki etkisinin sürekli olmadığını, bilimin kurumsallaşması gerçekleştiğinde bu karşılıklı ilişkinin ortadan kalktığını ve hatta bilimin karşı bir güç haline geçerek dinin gerilemesine sebep olduğunu söyler (Merton, 1938, 457). Tarihsel veriler de Merton'un bu görüşlerini desteklediği için bu tez, literatürde halen önemini korumaktadır. Her şeyden önce bu tez, öne sürülen argümanlar dahilinde, neden modern bilimin 17. yüzyılda başka ülkelerde değil de İngiltere'de meşrulaştığı ve kurumsallaştığı sorusunu açıklamaktadır (Shapin, 1988, 595).

Bu noktadan sonra cevabı merak edilen soru, Protestanlığın modern bilimi nasıl veya hangi bakımlardan etkilediğidir. Protestanlığın ve ürettiği değerlerin, hangi bakımlardan modern bilim ve düşünceye katkı sağladığı bir tartışma konusu olmasına rağmen genel hatlarıyla bunun üç temel düşünce üzerinde olduğu öne sürülebilir.

- a. Kutsal Kitabın Hiçbir Aracı Olmadan Bireyin Kendisi Tarafından Okunması ve Yorumlanması
- b. Doğanın ve Yasalarının, Tanrı'nın İradesini Yansıttığı İnancı
- c. Mesleki Alanda Başarılı ve Faydalı Olmanın Dini Bir İbadet Olarak Görülmesi

Şimdi sırasıyla bu üç düşüncenin modern bilime yönelik etkilerini inceleyelim.

4.1. Kutsal Kitabın Hiçbir Aracı Olmadan Bireyin Kendisi Tarafından Okunması ve Yorumlanması

Bahsedildiği üzere, Protestan hareketi karakterize eden temel hususlardan birisi de Kilise otoritesine karşı çıkarak, sadece Kutsal Kitap'ı (İncil'i) esas almasıydı. Bu noktada J. Calvin, *Hristiyan Dininin Öğretisi* adlı eserinde açıkça Tanrı'ya ulaşmada kutsal yazıların rehber ve öğretmen olarak gerekliliğini birçok kez vurgular (Calvin, 1845, 70). Bu da doğal olarak İncil'in bireysel olarak okunmasını ve anlaşılmasını gerektirmekteydi.

İncil'i bireysel okuma telkininin, her şeyden önce eğitim-öğretim, okuma-yazma faaliyetlerini ve akabinde bilimsel eğitimi doğrudan desteklediği söylenebilir. Nitekim dönem itibarıyla R. Boyle (1627-1691) gibi hem Puriten hem de doğa filozofu olan birisinin İncil'i yabancı dillere çevirmek için önemli miktarda para harcaması bu bakımda manidar olmalıdır (Merton, 1936, 5).

Bunun yanında Kutsal Kitabı bireysel olarak okuma ve anlama çabasının zamanla eleştirel ve sorgulayıcı bir zihinsel yapıyı ve ifade özgürlüğü gibi hususları ortaya çıkardığı öne sürülebilir. Bu noktada İngiltere özelinde konuşan Amerikalı Bilim Tarihçi D. Stimson, Protestanların (Puritenlerin) İncil'e yoğun bir şekilde odaklanmalarının, birçok zihin üzerinde olağanüstü bir eğitici etki bıraktığını söyler (Stimson, 1935, 324). Nitekim bu etkinin en bariz sonucu da 17.yüzyıl İngiltere'sinde Puritenler öncülüğünde görülmüştür. İngiltere'nin diğer ülkelere nazaran daha özgür bir atmosfere sahip olması ve bu süreçte Papa ve Aristoteles gibi geleneksel otoritelerin ciddi bir şekilde eleştirilmesi ve akabinde

modern bilimin benimsenmesi, İncil'i bireysel okuma telkinlerinin sonuçları olarak yorumlanabilir.

Öte yandan Kutsal Kitabı bireysel okumanın, modern bilime olan dolaylı etkisini, kasıtlı ve amaçlı bir eylem olarak görmemek gerekir. Bahsedildiği üzere, Kutsal Kitabı bireysel okuma tutumu, temelde Katolik Kilisesine karşı yapılan bir eylemdi. Dolayısıyla da sonuçlarının modern bilime yaraması ancak bir rastlantı olabilir.

4.2. Doğanın ve Yasalarının Tanrı'nın İradesini Yansıttığı İnanıcı

Hristiyanlık düşüncesinde doğa, Tanrı'nın eseri olarak kabul edilmesine rağmen Orta Çağda doğaya ilişkin bilimsel çalışmalar çok fazla teşvik edilmemişti. Bu süreçte Katolik Kilisesi, doğayı doğrudan bir araştırma ve inceleme sahası olarak görmemenin yanısıra doğa bilim çalışmalarını engelleyici yorumlara sahipti. Bu noktada Katolik Kilisesi'nin, Augustinus'un şu ifadelerini esas aldığı varsayılır: Doğa, insanın ilk günah nedeniyle bulunduğu kötü bir yerdi ve insan ancak Tanrının buyruklarına itaat etmek ile doğa'dan kurtulabilir (Augustinus, 2021, 119). Ne var ki doğaya yönelik bu bakış açısı, Protestanlık ile yavaş yavaş tersine döner ve doğanın doğrudan araştırılması gerektiği fikrine dönüşür (Sabra, 2018, 199-201).

Bu hususta Protestan mezheplerinden özellikle Calvinizm ve bundan etkilenen Puritenizm öğretilerinin etkileri, diğerlerine göre daha fazla olmuştur. M. Luther, doğa ve Tanrı kitabını ayırmasına rağmen, dini açıdan doğaya ayrı bir önem atfetmemiştir. Buna karşın Calvin, doğanın ve yasalarının Tanrı'nın iradesi ve bilgisi dahilinde olduğunu, dolayısıyla doğayı bilmenin Tanrı'yı bilmeye eşdeğer olduğunu söylemiştir (Calvin, 1845, 174). Calvin bu görüşlerini, *Hristiyan Dininin Öğretisi* adlı eserinde özellikle de İncil'deki bazı ayetlere (Mezmurlar 19:1-4 ve Romalılar 1:19-20 gibi ayetlere) atıfta bulunarak, Tanrı'nın evreni belirli bir düzen ve yasalar çerçevesinde yarattığını ve bu düzeni bilmenin de Tanrıyı anlamının bir yolu olduğunu ima ederek gerekçelendirmiştir (Calvin, 1845, 174). Calvin'in bu görüşleri, İngiltere'de Puritenler tarafından da benimsenerek, modern bilimin gelişiminde kullanılır.

Protestanlar açısından doğanın Tanrı'nın yarattığı bir eser ve düzen olarak görülmesi aynı zamanda insana temel bir sorumluluk yükleyerek, bu eseri inceleme ve anlamının da bir ibadet olarak değerlendirilmesine yol açar (Trinterud, 1951, 42-43). Nitekim bunun da bilimsel alana olumlu yansımaları olmuştur.

4.2.1. Modern Bilimin Desteklenmesi

Protestanlar doğayı, Tanrı'nın bir eseri ve bu eseri bilmenin de Tanrıyı bilmeye eşdeğer olduğunu söylemekle, bilimi de bir araç olarak, Tanrı'nın yarattığı dünyayı ve doğal yasaları daha iyi anlamının bir yolu olarak görmüşlerdir (Trinterud, 1951, 46-48). Bu tutumun özellikle İngiltere'de Puritenler öncülüğünde çok etkin olduğu görülür. Diğer bir deyişle, Puriten eğilimli bilim adamlarının, bilimi Tanrı'nın yaratılışını anlamının bir yolu olarak tanımladıkları ve bu bağlamda modern bilimsel faaliyetleri destekledikleri görülür (Merton, 1936, 4-6). Fakat burada Puriten düşünürler tarafından modern bilimin sadece Tanrının eserini (doğayı) yücelttiği için dikkate alındığını söylemek eksik ve yetersiz

olacaktır. Çünkü dönem itibariyle doğayı, modern bilimin yanında, alternatif olarak Aristotelesçi bilim de inceliyordu, fakat bu bilim anlayışı dikkate alınmadı. Bunun başlıca sebeplerinden birisi, Aristotelesçi bilim anlayışının daha çok Katolik Kilisesinin himayesinde görülmesi, diğer ve daha önemli sebebi ise Aristotelesçi bilimin rasyonalist ağırlıklı bir yöntemle doğayı incelemesiydi. Ampirik temelli modern bilimin, rasyonalist eğilimli Aristotelesçi doğa bilimine karşı en önemli üstünlüğü, pratik ve teknolojik sonuçlarının olmasıdır. Nitekim bunların da güç, zenginlik, konfor ve yarar gibi değerler altında dönemin siyasi, iktisadi ve askeri ihtiyaçlarını karşılaması, ayrı bir önem arz etmektedir.

Bu nedenle olacaktır ki İngiliz Protestanları, daha çok deney ve gözleme dayalı modern bilimin ancak Tanrının eserini yüceltebileceğini ileri sürmüşlerdir. Onlar açısından deneysel yöntemle yapılan çalışmalar, Tanrı'nın yaratılışındaki düzeni ve yasaları keşfetmek için en uygun yoldur (Merton, 1936, 10-11). Bu faydacı bakış açısı, şüphesiz İngiltere'de modern bilimin oluşum ve gelişim sürecini hızlandırmıştır. Bu hususta bazı örneklere bakıldığında, Samuel Hartlib ve John Amos Comenius gibi Puriten düşünürlerin modern bilime uygun eğitim kurumları inşa etmelerinin yanında bu kurumlarda doğa bilimleri ve teknoloji ekseninde pragmatik bir bilimsel müfredat tasarlar (Merton, 1936, 10-12). John Webster gibi düşünürler de üniversitelerde deneysel bilimlerin klasik çalışmalara tercih edilmesi gerektiğini savunmuştur (Merton, 1938, 377-380).

Hiç şüphesiz bu süreçte modern bilimin kurumsallaşmasına yönelik atılan en önemli adımlardan birisi de İngiltere'nin ilk bilim akademisi olan Royal Society'nin (1660) kurulmasıdır. Royal Society'nin kurucu kadrosuna bakıldığında, ilk üye listesinde 68 kişiden 42'sinin açıkça Puriten olması dikkat çekicidir. Bu, dönem itibariyle İngiliz nüfus içerisinde azınlık olan Puritenlerin bilime ne kadar önem verdiklerinin bir göstergesi olmaktadır (Merton, 1936).

İlk etapta J. Wilkins, R. Boyle ve J. Ray gibi önemli bilim adamları tarafından kurulan ve daha sonra I. Newton, J. Locke ve R. Hooke gibi meşhur düşünürlerin katılımıyla da sürdürülen bu akademinin kuruluş tüzüğünde, F. Bacon'dan alınan, "bilim aracılığıyla hem Tanrı'nın eseri yüceltilecek ve hem de insanlığa fayda ve yarar sağlanacak" ifadeleri geçer (Merton, 1936, 5). Royal Society'nin üyeleri bu amaca uygun olacak şekilde bilimsel araştırmaları büyük oranda pratik ihtiyaçlarla ilişkilendirmişlerdir. Nitekim bu kurumun gündem ve toplantı kayıtlarına bakıldığında toplam araştırmaların neredeyse %70'ine yakını toplumsal ve ekonomik ihtiyaçlar oluşturmuştur. Buna göre bilim üyeleri madencilik, metalurji, ulaşım (deniz ve kara) ve askeri teknikler gibi alanlardaki ihtiyaçları karşılamak için hem araştırma yapmışlar hem de yapanları desteklemişlerdir (detaylı bilgi için bkz. Hessen, 2016, 69-94).

Neticede Puriten değerlerle kurulan Royal Society, gayelerini büyük oranda gerçekleştirir ve hem İngiltere'de hem de Avrupa'da modern bilimin meşrulaştırılması ve kurumsallaşmasında öncü bir rol oynar. Bu da bir anlamda Royal Society'nin oluşumu ve üyelerinin dini bağlılıklarının, yani Püriten değerlerin modern bilim üzerinde belirli düzeyde etkili olduğunu gösterir (Stimson, 1935, 327-330).

Bütün bu bilgiler çerçevesinde Protestanlar (Puritenler) tarafından modern bilimin desteklenmesinin iki önemli motivasyonu olduğunu, bunlardan birisinin dini (Tanrı'nın eserini yüceltme) diğersinin ise pragmatik (toplumsal, ekonomik ve askeri ihtiyaçları karşılamak) olduğunu söyleyebiliriz. Hatta yapılan çalışmalara bakıldığında bilimsel araştırmalarda pragmatik, faydacı motivasyonun daha ağır bastığı öne sürülebilir.

4.2.2. Modern Bilim ve Dini Uzlaştırmaya Çalışma

Protestanların nazarında doğa, Tanrının eseri olduğu ve modern bilim de doğayı incelediği için kutsal kitap ile modern bilimin sonuçlarının çelişmemesi gerektiği inancı esastı. Fakat Kopernik'in Güneş merkezli evren teorisi gibi bazı bilimsel iddialar, din açısından sorun çıkarmıştı. Nitekim Katolik Kilisesi, bu teorinin din ile çeliştiğini ileri sürerek hemen yasaklamıştı. Şimdi yüzleşme sırası Protestanlığa gelmişti.

M. Luther, İncil'in literal anlamını esas alarak, Kopernik teorisini ciddi bir şekilde eleştirerek reddetmişti (aktaran Pelikan, 1985, 329-330). Buna karşın Calvin'in bu hususta doğrudan bir beyanı bulunmadığı, fakat onun kutsal kitap üzerine yapmış olduğu yorumlardan bu türden bilimsel konuları, dinin dışında tuttuğu anlaşılmaktadır. Calvin *Yaratılış Kitabı Üzerine Yorumlar* adlı eserinde, din ile bilimin amaç, içerik ve yöntem bakımından farklı olduğunu söyler.

...Musa'nın burada bir filozof olarak doğanın sırları hakkında incelikli bir şekilde konuşmamasıdır, bu da bu sözlerde görülebilir. İlk olarak, gezegenlere ve yıldızlara göklerin genişliğinde bir yer bulur; ancak gökbilimciler küreler arasında bir ayırım yapar ve aynı zamanda sabit yıldızların gök kubbede uygun yerlerinin olduğunu öğretir. Musa iki büyük ışık yayar; ancak gökbilimciler, büyük uzaklığı nedeniyle en az görünen Satürn yıldızının Ay'dan daha büyük olduğunu kesin gerekçelerle kanıtlarlar. Fark burada yatar; Musa, talimat olmadan, sağduyuyla donatılmış tüm sıradan insanların anlayabileceği şeyleri popüler bir üslupla yazmıştır; ancak gökbilimciler, insan zihninin kavrayabileceği her şeyi büyük bir emekle araştırırlar (Calvin, 1847, 46-47).

Calvin bu ifadeleriyle, din ve bilimin aynı terminoloji ile konuşmalar da bunların amaç ve içeriklerinin farklı olduğunu belirtir. Diğer bir deyişle Calvin, her iki disiplinde de benzer terimler kullanılsa da bunların anlamlarının farklı olduğunu söyler. Örneğin, Hz. Musa insanları, iman aracılığıyla kurtuluşa davet ettiği için gökyüzü olgularını kullanırken, bilim adamı Tanrı'nın eseri olan doğa yasalarını keşfetmek için gökyüzünü inceler. Bu çerçevede Calvin, Tanrı kitabını öğrenmenin İncili okumakla, doğa kitabını öğrenmenin ise doğa yasalarını keşfetmekle (bunun da deney ve gözlem yoluyla) olabileceğini ima etmiştir. Ayrıca Calvin, Tanrı'nın evreni doğrudan yönetmediğini, ancak onu yöneten yasaları yarattığını söyleyerek, bir anlamda doğa yasalarının niteliksel olarak kutsal kitap içeriğinden farklı olduğunu belirtmeye çalışır (Mason, 1953, 40-41).

Pekâlâ bu çerçevede Calvin, Kopernik teorisine karşı, Kutsal Kitapta (Eski Ahitte) doğa bilimleri ile ilgili olan örneğin, "Yeryüzü sarsılmadan duruyor" (Tarihler, 16.30), "Güneş doğar, güneş batır, sonra yine doğduğu yere doğru acele eder" (Vaiz, 1:5), gibi ifadeleri nasıl değerlendirir? Calvin değinildiği üzere, kutsal kitabın mesajının tamamıyla dini ve ahlaki ilkeler çerçevesinde olduğunu dolayısıyla da İncil'de geçen bu türden ifadelerin,

bilimsel değil de metaforik olduğunu, yani Tanrı'nın kudreti, yaratma gücü, düzeni ve insanla olan ilişkisine gönderme yaptığını söyler (Calvin, 2025). Buradan da Kopernik teorisinin kutsal kitap ile ilişkili olmadığı, onun doğa kitabına ait olduğu dolayısıyla da din ile çelişmeyeceği sonucu çıkarılabilir (Mason, 1953, 40-41).

Öte yandan Calvin'in bu görüşleri doğrultusunda benzer bir davranışı, İngiltere'de Puriten eğilimli ve Royal Society'nin kurucularından olan J. Wilkins sergiler. Wilkins de tıpkı Calvin gibi kutsal kitap ve doğa kitabı ayrımını yapar. Ona göre İncil, fiziksel evrenin yapısını açıklamak için değil Tanrı'nın mesajını insanlara iletme için yazılmıştır (Mason, 1953, 39). Kısacası, Wilkins'e göre doğaya ilişkin yasalar ve bilgiler kutsal kitapta bulunmamaktadır, aksine bunlar deney ve gözlem yoluyla elde edilen bilgilerdir.

Wilkins, bu çerçevede Yeni Dünya Keşfi (1638) adlı eserinde çoklu dünyalar olanağını savunarak, Ay'da yaşamın olabileceğinden bahseder. Ona göre, Kutsal Kitapta Ay'da yaşamın olabileceğine ilişkin herhangi bir bilgi yoktur. Nitekim bu da kutsal kitaplarda doğaya ilişkin bilgilerin olmadığını, ancak bunların, gözlem ve akıl yürütmelere dayanarak elde edilebileceğini ortaya koyar (aktaran Mason, 1953, 39). Wilkins'in bu görüşleri, din ve bilimin ayrı alanlar olduğunu gerekçelendirmeye yöneliktir. Nitekim Wilkins'in, bu düşünceleri dönem itibarıyla Kopernik teorisini de destekleyici nitelikteydi, nihayetinde bu teori de doğaya ilişkin bir bilgiydi ve dünya da diğer gezegenler gibi sadece bir gökcisminden biriydi (Mason, 1953, 39-40).

Ayrıca Calvinist menşeli bu Tanrı ve doğa kitabı ayrımının da bazı noktalarda etkileşim içine girdiği görülür. J. Calvin'in *Institutio Christianae Religionis*" (Hristiyan Dininin Öğretisi) adlı eserinde, Tanrı'nın evreni değişmez yasalarla yönettiği ve hiçbir şeyin tesadüfe bırakmadığı (Mason, 1953, 40-41) görüşü, bilimsel yasaların sabit ve değişmez olduğu, yani bilimin determinist nitelikte olduğu fikrini pekiştirmiştir. Bu görüşlerden hızını alan modern bilim adamları, evrenin Tanrı'nın doğrudan müdahalesine gerek kalmadan kendi kendine işleyebileceğini ileri sürdüler. Bu fikir, özellikle Newton'un mekanik evren modelinde en açık şekilde görülecektir. Newton'un evren anlayışı, doğanın matematiksel yasalarla yönetildiğini ve Tanrı'nın evreni baştan tasarladıktan sonra sürekli müdahale etmesine gerek kalmadığını gösterecektir (Mason, 1953, 41-42).

4.3. Mesleki Alanda Başarılı ve Faydalı Olmanın Dini Bir İbadet Olarak Görülmesi

Protestanlığın modern bilimin oluşumuna yönelik önemli bir katkısının da meslek ahlakından geldiği söylenebilir. Max Weber 1904 yılında Protestan ahlakının kapitalizmi ortaya çıkardığına yönelik dikkate değer bir eser yayınlamıştı (Weber, 2019). Bu yaklaşımdan hareketle Merton gibi bazı düşünürler de söz konusu iş ahlakının modern bilimsel düşüncenin şekillenmesinde etkili olduğunu ileri sürmüşlerdir. (Merton, 1936, 2).

Özellikle de Calvin tarafından geliştirilen ve benimsenen bu meslek anlayışı, radikal bir kadercilik fikrine dayanır. Kökleri Augustinus düşüncesine kadar giden bu anlayışa göre, Tanrı doğa düzenini yarattığı gibi toplumsal düzeni de belirli bir plana göre yaratmıştır. Burada her bireyin hangi mesleği nasıl yapacağı önceden belirlenmiştir. Birey bunu tam olarak bilmesede bildiği şey, mesleğinde başarılı olmanın ona kurtuluş fırsatı vereceğidir. Çünkü Calvinist öğretilerde bir kişinin herhangi bir meslekte başarılı olması onun Tanrı

tarafından seçildiğinin ve kurtuluşa erdiğinin göstergesi olmaktadır (Bouwsma, 1989, 71; Eire, 2022, 76-vd). Bu bağlamda Calvinizm, bilim adamı, din adamı, çiftçi ve demirci olsun her meslek grubunun görevini en iyi şekilde yerine getirmesinin, sadece geçim sağlamak değil, Tanrı'nın yeryüzündeki düzenine hizmet etmek olduğu, yani kutsal bir ibadet olduğunu vurgular. Buna göre, Tanrı her birimizi bir işle görevlendirmiştir, dolayısıyla sadık bir şekilde o görevde kalmalıyız (Calvin, 1845, 1050-1051). Ayrıca Calvin Tanrıya hizmet bakımından bu meslek gruplarının hiçbirinin diğerinden üstün olmadığını söyler. Diğer bir deyişle, Calvin açısından Tanrı, bazılarını yönetici, bazılarını çiftçi olarak çağırmıştır. Hiçbir meslek küçük görülmez, çünkü hepsi Tanrı'nın planının bir parçasıdır. (Calvin, 1845, 1225-1227). Buna göre, bir papazın dua etmesi ne kadar kutsalsa, bir demircinin çekiç sallaması da o kadar kutsaldır.

Bu iş ahlakını içselleştiren Protestan (Calvinist ve Puriten) bir bilim insanının mesleğinde başarılı olması olası gözükmemektedir. Nitekim yapılan ampirik ve istatistiksel araştırmalara bakıldığında Protestan bilim adamlarının Katoliklere nazaran modern bilime daha fazla katkı sağladıkları görülür. Örneğin De Condella adlı bir düşünür, 1873 yılında yaptığı bir araştırmada 1666-1869 yılları arasında bilim adamları ve yaptıkları bilimsel çalışmaların sayısını dini inançlara göre sınıflamış, neticede Protestan bilim adamlarının ve yaptıkları çalışmaların Katoliklere nazaran 7 kat fazla olduğu görülmüştür. Ayrıca araştırma söz konusu yıllar arasında Protestan bilim adamlarının Avrupa bilim topluluğunun büyük bir çoğunluğunu oluşturduğunu da ortaya koymaktadır (aktaran Merton, 1936, 28). Pelseneer, adlı bir araştırmacı da 1946 yılında yapmış olduğu bir araştırmada 1521-1600'lü yılları arasında Avrupalı bilim adamlarının bilimsel çalışmalarını analiz etmiş ve neticede Protestan bilim adamlarının Katoliklere nazaran daha fazla katkı ve etki sağladıkları görülmüştür (aktaran Van Niekerk, 2020, 3).

Protestanlık ve modern bilim arasındaki pozitif ilişkinin sadece 17. yüzyılda değil, farklı dönemlerde de olabileceğini gösteren çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan birisini de 1961 yılında Amerikalı sosyolog Gerhard Lenski yapmıştır. Lenski, 1961 yılında yayınladığı *The Religious Factor: A Sociological Study of Religion's Impact On Politics, Economics, And Family Life* başlıklı çalışmada, farklı dini inançların, bireylerin siyasal tercihleri, bilime eğilimleri ve ekonomik başarıları üzerindeki etkilerini ampirik verilere dayalı olarak analiz eder. Amerika'nın Detroit ve Michigan bölgelerini kapsayan bu çalışmanın sonucuna göre, Protestanlar ve Yahudilerin gerek bilimsel çalışmalara gerekse ekonomik faaliyetlere katkı ve etkilerinin, Katoliklere nazaran çok fazla olduğu görülür (Lenski, 1961, 283-332). Bütün bu örnekler dikkate alındığında, Protestan meslek etiğinin modern bilim ve bunun temsilcileri üzerinde olumlu bir etkisinin olduğunu söylemek mümkündür.

5. Sonuç Yerine

Tarihsel süreç içerisinde din ve bilim arasındaki ilişkinin toplumsal yapı ve kültürel bağlamlara göre değişkenlik gösterdiği söylenebilir. Bu süreç içerisinde din ve bilim arasındaki ilişki, farklı dönemlerde egemen güçler tarafından çeşitli biçimlerde yorumlanmış, kimi zaman çatışma, kimi zaman ise iş birliği içerisinde ele alınmıştır. Örneğin, Orta Çağ sonlarında Katolik Kilisesi Aristoteles'in bilim anlayışı ile çatışma halindeydi. Yine aynı Katolik Kilisesi, erken modern dönemde Kopernik ve Galileo gibi modern bilimin öncülerine ceza kesmişti. Buna karşın çalışmamızda görüldüğü üzere, 17.

Batı Avrupa'sında bilhassa İngiltere'de, din ve bilim ilişkisi farklı bir yorum ve anlayışla iş birliği ve etkileşim haline dönüşür. Buna göre Protestanlık, özellikle de Calvinizm ve Puritenizm gibi dini öğretiler, yeni birtakım değerler üreterek, modern bilimin gelişimini ve kurumsallaşmasını, kolaylaştırır ve destekler.

Bu ifadelerden tarihsel süreç içerisinde tek, sabit ve değişmeyen bir din ve bilim anlayışının olmadığı çıkarılabilir. O halde genel ve geniş anlamda din ve bilim ilişkisinin tam olarak ne olduğu hususunda bir yargıya varmanın güç olduğu açıktır. Bu nedenle "din" ve "bilim" terimlerini geniş manada kullanmaktan ziyade daha özel anlamda Hristiyanlığın Katolik ve Protestan yorumları, Aristotelesçi bilim ve Modern bilim gibi ifadeleri kullanmak daha uygun olacaktır. Buna göre, din ile bilim çatışır derken Katolik Kilisesi ile Aristotelesçi bilimi veya modern bilimi; din, bilimi destekler derken de Calvinizm ve Puritenizm gibi öğretilerle ve modern bilimi anlamamız gerekir.

Ayrıca burada Protestanlığın, modern bilimi desteklediği görüşünü, bu ikilinin birbirleriyle doğrudan mantıksal olarak uzlaştığı bağlamında anlamamak gerekir. Nitekim Calvin ve takipçilerinin bu doğrultuda yaptıkları çalışmalara bakıldığında, din ve bilimi mantıksal olarak uzlaştırmaktan ziyade Kutsal Kitap ve doğa kitabını amaç, konu (içerik) ve yöntem bakımlarından birbirlerinden ayırdıkları görülür. Elbette bu durumda haklı olarak eğer din ve bilim iki ayrı alanlar ise o halde Protestanlık, modern bilimi nasıl desteklemiştir sorusu sorulabilir. Değindiği üzere Calvin, Kutsal Kitabın amaç ve içeriğini, modern bilimin amacından ayrı tutmanın yanında Tanrı ve modern bilim arasında "doğa" üzerinden bir ilişki kurarak ya da doğayı kutsallaştırarak, din ve bilim arasında dolaylı manevi bir etkileşim yaratır. Buna göre doğa, Tanrı'nın eseri olduğu için onu araştırmak, Tanrıyı yüceltmektir.

Bu noktada şu soru sorulabilir: Eski Ahit olmak üzere, Kutsal Kitapta doğanın Tanrı tarafından yaratıldığı önceden beri belirtilmişti. Dolayısıyla 16. yüzyılda ne oldu da "doğa" üzerine bu kutsal değer atfedildi? Değindiği üzere, Hristiyanlığın ilk dönemlerinde doğa, Tanrının eseri olarak bilinse de doğaya karşı olumlu bakış açısı yoktu, kilise babalarının doğaya ilişkin yorumu daha çok kötüleyiciydi. Fakat bu bakış açısı, Rönesans ile yavaş yavaş değişmeye başlar. Bu değişimi sağlayan en önemli gerekçelerden birisi de dönem itibarıyla hızla gelişen doğa bilimleri ve bunun pratik ve teknolojik sonuçlarıdır. Doğa bilimlerinin gücünü ve değerini erken fark eden Calvinizm ve özellikle de Puritenizm gibi Protestan öğretiler, kısa süre içerisinde bu bilimi, din açısından yorumlamayı ya da dine uyarlamayı fırsat bilmişlerdir. Nitekim İngiltere örneğinde görüldüğü üzere, Puritenler, modern bilimi adeta bir seferberlik halinde desteklemişlerdir. Bunun en makul gerekçelerinden birisi modern bilimin, güç, zenginlik, konfor ve yararlılık gibi değerleri sağlamasıdır. Ne var ki Protestanlık ile modern bilim arasındaki bu ilişki de uzun erimli olmamıştır. Ünlü Amerikalı sosyolog, R. Merton'un da belirttiği üzere, Protestanlığın bilim üzerindeki etkisi sürekli olmamış, bilimin kurumsallaşması gerçekleştiğinde bu karşılıklı ilişki ortadan kalkmış ve hatta zamanla karşı iki kutup haline dönüşmüştür (Merton, 1938, 457).

Nihayetinde Protestanlığın, daha özelde Calvinizm ve Puritenizmin, 17. yüzyıl dolaylarında bilhassa İngiltere'de modern bilimin gelişim ve kurumsallaşmasını Kutsal Kitabı bireysel okuma, Tanrı'nın eseri olan doğayı inceleme ve mesleki alanda başarılı ve

faydalı olma gibi ilkeler bağlamında desteklediği, fakat bunun, söz konusu ikilinin mantıksal olarak uzlaştıkları anlamına gelmediği, süreç içerisinde tesadüf geliştiği ve zamanla pragmatik ilişkiler bağlamında pekiştiği söylenebilir. Ayrıca elde edilen bilgiler çerçevesinde, Protestanlığı, modern bilimin oluşum ve gelişim sürecinde tek etken olarak görmemek, ancak etkenlerden biri olarak değerlendirmenin daha yerinde olduğu söylenebilir. Bu noktada siyasi, iktisadi ve askeri etkenlerin de belirli derecelerde etkisinin olduğu öne sürülebilir.

Öte yandan, 17. yüzyıl Batı Avrupa'sında bilhassa İngiltere'de modern bilim lehine gelişen bu din ve bilim ilişkisine Türkiye açısından da bakmak mümkündür. Çünkü belirli bir din anlayışına sahip Türkiye'nin 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren modern bilimi ithal etmeye başladığı bilinmektedir. Dolayısıyla bu süreçte din ve bilim arasında nasıl bir ilişki olduğu ayrı bir çalışmanın konusu olmasına rağmen sonraki çalışmalara fikir vermesi bakımından kısaca değinmek yararlı olacaktır.

Türkiye'de din ve bilim ilişkisi, Protestanlığın modern bilimi desteklediği tarihsel örneklerle karşılaştırıldığında oldukça farklı bir kültürel zeminde şekillenmiştir. Protestan gelenekte Kutsal Kitabın bireysel okunması, eleştirel düşünme ve otoriteyi sorgulama alışkanlığını güçlendirmişti; oysa Türkiye'de dinî bilgi büyük ölçüde otorite merkezli aktarıldığından, bireysel yorum ve sorgulayıcı düşüncenin yaygınlaşması daha sınırlı olmuştur. Bu durum, modern bilimin gerektirdiği özgür düşünme ve eleştirel tutumun toplumda geniş tabana yerleşmesini zorlaştırmıştır. Protestanlığın doğayı Tanrı'nın düzeninin okunabilir bir yansıması olarak görmesi modern bilime güçlü bir teolojik meşruiyet sağlamıştı. Türkiye'de ise doğanın Tanrı'nın yaratması olarak kabul edilmesine rağmen, doğa yasalarının sistematik araştırılması dinî bir görev veya ibadet alanı olarak görülmemiştir. Bu nedenle bilimin gelişmesi, Protestan örneğinde olduğu gibi güçlü bir dinsel motivasyonla desteklenmemiş; bilim çoğu zaman dinden bağımsız, hatta yer yer onunla gerilimli bir alan olarak algılanmıştır. Calvinist-Puriten meslek ahlakında çalışmak ve üretmek kutsal bir görev sayıldığından bilimsel çalışma disiplinine de güçlü bir destek doğmuştu. Türkiye'de ise meslek anlayışı daha çok dünyevi bir faaliyet olarak görülmüş, bilimsel kariyer toplumda yüksek prestij kazanamamış ve uzun soluklu araştırma kültürü sınırlı kalmıştır. Bu durum modern bilimin gerektirdiği süreklilik, kurumsallaşma ve disiplinin yerleşmesini zorlaştırmıştır. Sonuç olarak Türkiye'de din ve bilim ilişkisi; bireysel yorum geleneğinin zayıflığı, doğa bilimlerinin teolojik bir motivasyonla desteklenmemesi, meslek ahlakının bilimsel üretkenliği beslememesi ve kurumsallaşma süreçlerinin geç başlaması gibi nedenlerle Protestan-modern bilim etkileşiminden farklı bir seyir izlemiştir. Ancak bu fark, Türkiye'de din-bilim ilişkisinin gelecekte daha olumlu biçimde gelişmesine engel değildir; aksine yeni reformlarla birlikte bu ilişkinin karşılıklı olarak birbirlerini besleyici bir hale dönüşmesi olasıdır.

KAYNAKÇA

- Augustinus, A. (2021). *Tanrı Şehri* (K. Canatan, Çev.). Ankara: Eski Yeni Yayınları.
- Becker, Sascha O. vd. (2016). Causes and Consequences of the Protestant Reformation. *Explorations in Economic History*, 62, 1-25.
- Bouwsma, W. J. (1989). Explaining John Calvin. *The Wilson Quarterly*, 13/1, 68-75.
- Calvin, J. (1845). *The Institutes of the Christian Religion*. Christian Classics Ethereal Library, Grand Rapids, MI.
- Calvin, J. (1847). *Commentary on Genesis - Volume 1*. Christian Classics Ethereal Library, Grand Rapids, MI.
- Comte, A. (2001). *Pozitif Felsefe Kursları*. (E. Ataçay, Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Crombie, A. (1953). *Augustinus to Galileo The History of Science*. Harward: Harward University Press.
- De Cruz, H. (2022). Religion and Science. Edward N. Z. - Uri N. (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. İçinde, <https://plato.stanford.edu/archives/fall2022/entries/religion-science/>
- Draper, J. (2009). *The History of the Conflict Between Religion and Science*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eire, C. (2022). Calvinism and the Reform of the Reformation. *The Oxford Illustrated History of the Reformation*. 95-143.
- Harrison, P. (2006). Science and Dissent. *Minerva* 44/2, 223-247.
- Hessen, B. (2016). Newton'un Principia'sının Toplumsal ve Ekonomik Kökenleri. çev. E. Buğlalılar, Çev.). *Bilim Sosyolojisi İncelemeleri*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Koyre, A. (2000). *Kapalı Dünyadan Sonsuz Evrene*. (A. Yardımlı, Çev.). İstanbul: İdea Yayınevi.
- Lenski, G. (1961). The Religious Factor; a Sociological Study of Religion's Impact on Politics, Economics, and Family Life. *Garden City*, <http://archive.org/details/religiousfactors0000lens>.
- Mason, S. F. (1953). Science and Religion in 17th Century England. *Past and Present* 3/1, 28-44. <https://doi.org/10.1093/past/3.1.28>
- Merton, R. (1936). Puritanism, Pietism, and Science. *The Sociological Review* a28/1, 1-30. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.1936.tb01317.x>
- Merton, R. (1938). Science, Technology and Society in Seventeenth Century England. *Osiris* 4, 360-632. <https://doi.org/10.1086/368484>.
- Morgan, J. (1979). Puritanism and Science: A Reinterpretation. *The Historical Journal*. 22/3, 535-560. <https://doi.org/10.1017/S0018246X00016988>
- Mulligan, L. Puritans and English Science: A Critique of Webster. *Isis*. 71/3, 456-469. <https://doi.org/10.1086/352544>.

- Pelikan, J. (1971). *The Christian Tradition: Reformation of Church and Dogma*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Sabra, G. (2018). Christianity and Science: From Conflict and Divorce to Mutual Influence and Enrichment. E. Baydoun – J. R. Hillman. (Ed.). *Universities in Arab Countries: An Urgent Need for Change: Underpinning the Transition to a Peaceful and Prosperous Future*. Cham: Springer International Publishing, https://doi.org/10.1007/978-3-319-73111-7_11.
- Salğar, E. (2024). Batı Orta Çağ Düşüncesinde Din ve Bilim İlişkisi. *Tabula Rasa: Felsefe ve Teoloji* 43, 52-74.
- Salğar, E. (2023). Bilimsel Devrim: Aristotelesçi Bilimden Modern Olana Geçişin Kısa Bir Öyküsü. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 36, 295-321.
- Salğar, E. (2024). *Bilimsel Devrim Modern Bilimin Oluşumu*. Antalya: Otorite Yayınları.
- Shapin, S. (1988). Understanding the Merton Thesis. *Isis* 79/4, 594-605.
- Shapiro, B. (1991). Early Modern Intellectual Life: Humanism, Religion and Science in Seventeenth Century England. *History of Science* 29/1, 45-71.
- Stimson, D. (1935). Puritanism and The New Philosophy in 17th Century England. *Bulletin of the Institute of the History of Medicine*, Vol. 3, No. 5, 321-334.
- Trinterud, L. J. (1951). The Origins of Puritanism. *Church History* 20/1, 37-57.
- Van Niekerk, F. (2020). Reformation and Scientific Revolution: Historical Coincidence or Continual Renewal? *In Die Skriflig / In Luce Verbi* 54/2.
- Voltaire. (1943). *Felsefe Sözlüğü*. (Lütfi Ay, Çev.). İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Waardenburg, Jacques. (2025). Protestanlık. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/protestanlik>
- Weber, M. (2019). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. (Göksu Birol, Çev.). İstanbul: Dorlion Yayınları.
- Webster, C. (1987). Puritanism, Separatism, and Science. David C. Lindberg - Ronald L. Numbers. (Ed.) *God and Nature: Historical Essays on the Encounter Between Christianity and Science*. İçinde California: University of California Press.
- Westfall, R. S. (1988). *Modern Bilimin Oluşumu*. (İsmail Hakkı Duru, Çev.) Ankara: Tübitak Yayınları.
- White, Andrew. (2009). *A History of the Warfare of Science with Theology in Christendom*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wootton, David. (2017). History: Science and the Reformation. *Nature*. 550/7677, 454-455. <https://doi.org/10.1038/550454a>